BASTERIA, 57: 115-124, 1993

Soortsamenstelling en herkomst van tropische kauri's in gebruik bij een oud Zeeuws gezelschapsspel

J.A. BUIJSE

Beukenstraat 69, 4462 TR Goes, The Netherlands

Species composition and origin of tropical cowries used in a round game in Zeeland, the Netherlands

In the 17th and 18th centuries ships from the United Dutch East India Company (VOC), coming from Ceylon, brought home loads of tropical money cowries, to be sold to the Dutch West India Company. The shells were used as currency in the slave trade in West Africa. The occurrence of *Cypraea moneta* in the quantity needed for centuries of trade is restricted to the Maldives, especially its southern atolls. These cowries were preferred to those from Zanzibar or Manilla because of their lesser weight. Several VOC ships were wrecked at the coast of Holland. On the beaches of its southwestern province Zeeland these cowries are still to be found. Until 1955 only *C. annulus* and *C. moneta* were recorded. Since then, five other species have been found. In 1991 the author met a farmer's family, playing a round game in which some 2,000 tropical cowries are used, totalling 15 species. The family has owned these shells for well over 100 years. How these shells were acquired is unknown. Many of them are muddy inside; had they been obtained from beach findings, sand and surf would have cleaned them thoroughly. The VOC archives contain accounts of public sales of cowries, like in 1739. Perhaps this is the source of the above specimens.

Key words: Gastropoda, Prosobranchia, Cypraeidae, folklore, taxonomy, the Maldives.

INLEIDING

Uit Zeeland is een gezelschapsspel bekend, waarbij als fiches vele honderden tropische kaurischelpen werden gebruikt. In de volksmond heetten deze 'keutjes'. Bij een onlangs nog gebruikt spel telde de auteur vijftien verschillende kaurisoorten. Van Benthem Jutting (1955: 4) suggereert een vermeend verband tussen zulke fiches en strandvondsten van kauri's in Zeeland; hierop zal nader worden ingegaan. Zij vermeldt twee soorten, *Cypraea annulus* Linné, 1758, en *C. moneta* Linné, 1758. Flonk & Van Pel (1990: 720) noemen daarnaast drie andere soorten: *C. clandestina* Linné, 1767, *C. helvola* Linné, 1758, en *C. staphylaea* Linné, 1758. Recent zijn in Zeeuwse strandvondsten nog twee soorten aangetroffen. Al deze kauri's zijn afkomstig uit een gezonken oostindiëvaarder. De komst van kauri's naar Europa vindt haar oorzaak in de toepassing van een van deze soorten als betaalmiddel. De herkomst van deze schelpen is bekend en ligt voornamelijk (Klinkenberg, 1981: 5) op de Malediven (Schneider, 1905: 102; Hogendorn & Johnson, 1986a: 146). Rumphius (1741: 117) deed hierover al verslag, maar deze handel is, naar blijkt, veel ouder. Ook zal worden ingegaan op het hanteren van de kauri's als 'speelgeld' en de mogelijke betekenis in dit verband van het woord 'keutje'.

De schrijver is dank verschuldigd aan C. Bakker (Westfries Museum, Hoorn), R. Brand (Maritiem Museum Prins Hendrik, Rotterdam) en Drs. C.F.L. Paul (Rijksmuseum Nederlands Scheepvaart Museum, Amsterdam) voor de informatie over strandin-

gen in Zeeland, aan Dr. R. Bedaux (Rijksmuseum voor Volkenkunde, Leiden) voor de anthropologische verwijzingen, aan Dr. E. Gittenberger (Nationaal Natuurhistorisch Museum, Leiden), R.G. Moolenbeek (Zoölogisch Museum, Amsterdam), P. van Pel (Egmond aan Zee), G. & E. Simons (Middelburg) en J. de Visser (Westkapelle) voor het mogen bestuderen van de collecties, maar bovenal aan de familie Jasperse (Oost-Souburg) voor de gegevens over het pachtspel.

KAURI'S ALS BETAALMIDDEL

C. moneta wordt al vele eeuwen als ruilmiddel gebruikt. Formaat en duurzaamheid speelden daarbij een rol. Schelpgeld betrof meestal dezelfde soorten als die ter plaatse ook in sieraden en rituele objecten werden verwerkt (Von Martens, 1872: 65; Hogendorn & Johnson, 1986b: 101). *C. moneta* werd als betaalmiddel gebruikt in China, India en andere Aziatische landen, in Hawaii, de Gilbert-eilanden en Nieuw-Caledonië (Hogendorn & Johnson, 1986b: 13), in Nieuw-Guinea (Le Roux, 1948: 326, 331-335) en in Ethiopië (Johnson, 1970: 26). Maar ook in West-Afrika (Hogendorn & Johnson, 1986b: 17), waar de soort niet voorkomt en de oorspronkelijk als geld gebruikte *Marginella*- en *Oliva*-schelpjes op een gegeven moment werden vervangen door geïmporteerde kauri's vanuit de Indische Oceaan (Monod, 1981: 285). Dat de mens op diverse plaatsen op de wereld dezelfde schelpsoort als geld heeft gebruikt, betekent dat deze toepassing vermoedelijk reeds lang bestaat.

De oudste verwijzing naar schelpgeld in de Chinese literatuur dateert uit de 14e eeuw v.Chr. Dit gebruik was overgenomen van de inboorlingen uit het zuiden en oosten van Azië (Yule & Burnell, 1903: 269), wellicht de Ryūkyū-eilanden (Schneider, 1905: 103). Naast metalen munten van diverse vorm werden kauri's door de Chinezen als kleingeld gebruikt. Van Emst (1958: 267) verwijst naar opgravingen bij An Yang Hsien, in de provincie Honan, zo'n 1.000 km NW. van Sjanghai, die gedateerd worden tussen de 16e en 11e eeuw v.Chr. en waarbij kauri's zijn gevonden. Van diverse bronnen, waaronder Marco Polo, komt de suggestie dat de in China gebruikte geldschelpen uit Bengalen kwamen. In de Indische literatuur is dit gebruik terug te voeren naar de 6e eeuw. In het Sanskriet wordt de schelp 'kaparda' genoemd, waaruit in het Mahratti 'kavari' ontstond, wat weer leidde tot het Hindi-woord 'kauri' (Von Martens, 1872: 66). Toen de mohammedanen in de 13e eeuw dit deel van India veroverden, vormde *C. moneta* aldaar het enige betaalmiddel, en dat bleef zo tot het begin van de 19e eeuw. Maar kauri's werden al zeker sedert de 4e eeuw, samen met zout en koper, in West-Afrika ingevoerd vanuit Egypte via de karavaanwegen door de Sahara (Cuoq, 1975: 104), waar ze langs de hele route de voornaamste geldsoort vormden (Von Martens, 1872: 67). De schelpen werden vervoerd in zakken van schapehuid (Monod, 1978: 349). Een kameel vervoerde tot wel 240.000 schelpen (Hogendorn & Johnson, 1986b: 126), zo'n 270 kg. In West-Afrika betekende het bezit van kauri's kapitaal, macht en aanzien. In 1887 betaalde men in Mali voor 2,5 kg rijst 100 kauri's, een schaap kostte 5.000 kauri's en voor een slaaf werd, afhankelijk van leeftijd, geslacht en gezondheid (toen nog[1]) 50.000-100.000 kauri's betaald[2] (Gardi, 1988: 44). Het gebruik van *C. moneta* als geld werd in 1455 door ontdekkingsreiziger Ca'da Mósto in Senegal gesignaleerd en dat was de aanleiding voor de zeevarende Westeuropese mogendheden, te beginnen met de Portugezen, aan het begin van de 16e eeuw deze handel vanuit de Indische Oceaan per schip over te nemen. Tussen 1650 en 1790 werd dit schelpgeld door de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) in enorme hoeveelheden naar Nederland gebracht, om daar doorverkocht te

worden aan de West-Indische Compagnie, die ermee in Angola en Guinee slaven aankocht voor de plantages, o.a. in Suriname (Van Benthem Jutting, 1955: 2; Ghijsen, 1964: 428), een commercie die gedeeld werd met Britten en Fransen. Dat belette de VOC overigens niet ook kauri's naar Engeland en Frankrijk te exporteren (Klinkenberg, 1981: 18; Hogendorn & Johnson, 1986b: 91).

DE HERKOMST

Uit de archieven van de VOC in het Algemeen Rijksarchief (ARA) Middelburg, cat. 255, blijkt dat — in tegenstelling tot de mening van Flonk & Van Pel (1990: 716, 718) — retourschepen vanuit Batavia niet met kauri's waren geladen, wel die uit Ceylon (fig. 1). Op de reis dienden deze als ballast[3], maar na aankomst brachten de schelpen tussen $6^1/_2$ en 15 stuivers op (Klinkenberg, 1981: 63) per pond[4] (Byl, 1789: 1; Gillissen, 1794: 1). De kauri's werden in Ceylon aangevoerd vanuit Male op de Malediven, waar de sultan het monopolie bezat van deze handel. Tussen 1723 en 1735 werden door de VOC ook enige reizen naar Male ondernomen om rechtstreeks te onderhandelen voor een scherpere prijs. De hoeveelheden schelpen die de VOC heeft verscheept zijn gigantisch. Klinkenberg (1981: 12) komt na onderzoek in het ARA Amsterdam op een totaal van 15.188.459 pond, zo'n 6,7 miljard kauri's! Vanuit de Malediven bestond deze handel, op India, al eeuwen. Yule & Burnell (1903: 21, 269) refereren aan Albirūnī, die in 1020 meedeelt (vert.): "Deze eilanden zijn verdeeld in twee klassen, de eilanden van kokosvezels en de kauri-eilanden, om de kauri's die ze vangen ..." Hogendorn & Johnson (1986b: 23-25) verwijzen naar een eerdere bron uit de 9e eeuw, die spreekt over de voorraadschuren van de koning, met kauri's, en naar Ibn Batuta die in 1350 schrijft: "Het geld van eilanders bestaat uit kauri's. Deze dienen ook als ruilmiddel bij de negers

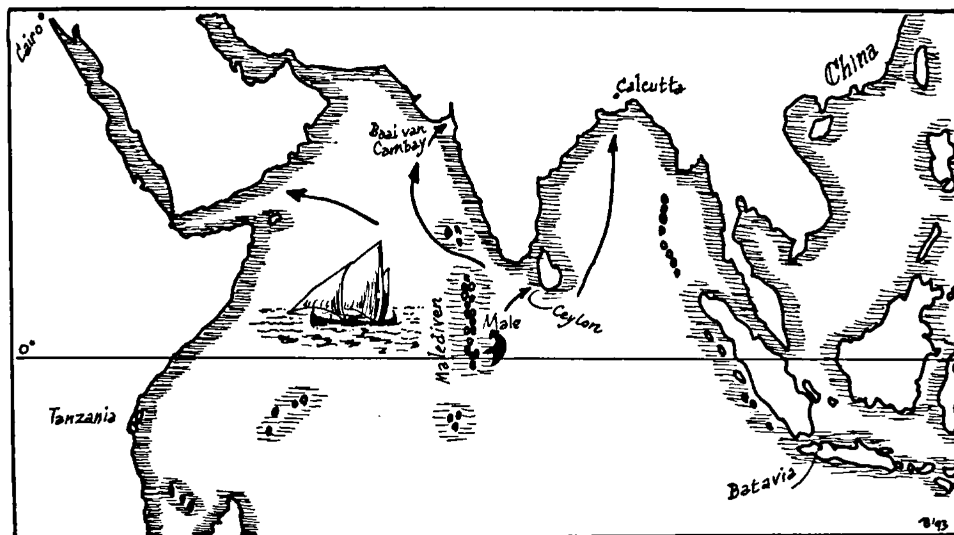

Fig. 1. Vanuit de Malediven werden gedurende ruim drie eeuwen miljarden kauri's verscheept naar de Golf van Sri Lanka, Bengalen, Cambay en zelfs Jemen.

in hun eigen land. Ik heb ze verkocht zien worden in Mali en Gūgū." (Van Emst, 1958: 269; Hamdun & King, 1975: 55).

De Malediven bestaan uit ca. 1200 atollen en eilandjes, met in het zuiden Ari, Haddunmahti, Kolumadulu en Huvadu. Deze 'kauri-eilanden' omsluiten blauwgroene lagunes waar grote aantallen *C. moneta* voorkomen met een hoog reproducerend vermogen (Hogendorn & Johnson, 1986a: 146). Om deze te verzamelen maakten de bewoners vroeger bundels van kokospalmtakken. Na verloop van enige tijd zaten hier de slakken in trossen op. Zo'n bundel werd dan aan land getrokken en de dieren eraf gehaald, waarna deze in putten gestort werden, waar ze twee maanden begraven bleven tot al het vlees was vergaan. De schelpen stonken dan niet en waren nog vol glans. Dan werden ze met zeewater gewassen door ze in een halve kokosnootbast rond te draaien, gedroogd en gesorteerd (Hogendorn & Johnson, 1986b: 82) en vervolgens geruild voor rijst, boter en kleding, die met schepen waren aangevoerd vanuit Balasore, vlak bij Bengalen (Yule & Burnell, 1903: 271; Hogendorn & Johnson, 1986a: 147). De Maledivische zeelui brachten ook zelf, in hun prauwen van kokospalmhout profiterend van de heersende moessonwinden, de kauri's naar Galle op Ceylon en naar Calcutta (Hogendorn & Johnson, 1986b: 84). H.C.P. Bell vermeldt in een uitvoerige documentatie over de Malediven (Colombo, 1883) een nieuwe vangstmethode (vert.): "tweemaal per maand, bij gunstig tij, waden vrouwen en mannen tot aan hun middel in zee en maken de kauri's los van de stenen, waaronder ze zich vasthechten. Een man kan er soms wel 12.000 per dag verzamelen." (Hogendorn & Johnson, 1986b: 81). Het getal 12.000 werd belangrijk gevonden omdat het overeenkomt met het aantal kauri's in de traditionele driehoekige handelsbundel van kokospalmblad, genaamd 'kotta' of 'kutta'.

Op de markten in Bengalen werden ook kauri's van Tanzania (Zanzibar) verhandeld (Schneider, 1905: 102). *C. moneta* is hier echter veel groter en zwaarder. In West-Afrika werden de schelpen na aanschaf geregen en in snoeren van elk 40 kauri's (Hogendorn & Johnson, 1986b: 120) op de man gedragen en naar het binnenland vervoerd. Vanzelfsprekend werd hierbij de voorkeur gegeven aan de kleine en lichte variëteit vanuit de Malediven. De VOC handelde dan ook vrijwel alleen rechtstreeks — of via Ceylon — met Male[5].

STRANDING

In de 18e eeuw had de VOC vrijwel het monopolie voor de handel vanaf Oost-Afrika tot ver in de Grote Oceaan. Deze omvatte voornamelijk specerijen, zijde en textiel. De voornaamste handelsposten waren Deshima, Batavia en Ceylon. In 1738 voer het fregat 'Reigersbroek', van de Kamer Zeeland, met twee andere retourschepen vanaf Ceylon naar huis; alle hadden kauri's aan boord. Van het konvooi kwamen deze twee schepen op 28 juni van dat jaar veilig aan op de rede van Texel (Bruijn et al., 1979: 340, 341). Schipper Elias Moens van de 'Reigersbroek' ankerde die dag zijn schip bij kasteel Rammekens, om echter 's middags te besluiten de zeilen weer te hijsen en opnieuw zee te kiezen (fig. 2). Het fregat kwam daarbij in moeilijkheden op de banken van de Ooster Rassen en werd om half zeven 's avonds op de dijk van Westkapelle geworpen, waarna het door wind en golven aan stukken werd gebeukt (Boddaert et al., 1753: 260). Schipper Moens en vijftig van zijn mensen vonden de dood (A.L., 1739: 75). Van de kostbare lading worden af en toe alleen nog de kauri's gevonden (Van Benthem Jutting, 1955: 2; Flonk & Van Pel, 1990: 714, 716). De jongens van Westkapelle liepen vroeger wel met zulke, op het strand gevonden kauri's rammelend in de broekzak, maar of deze

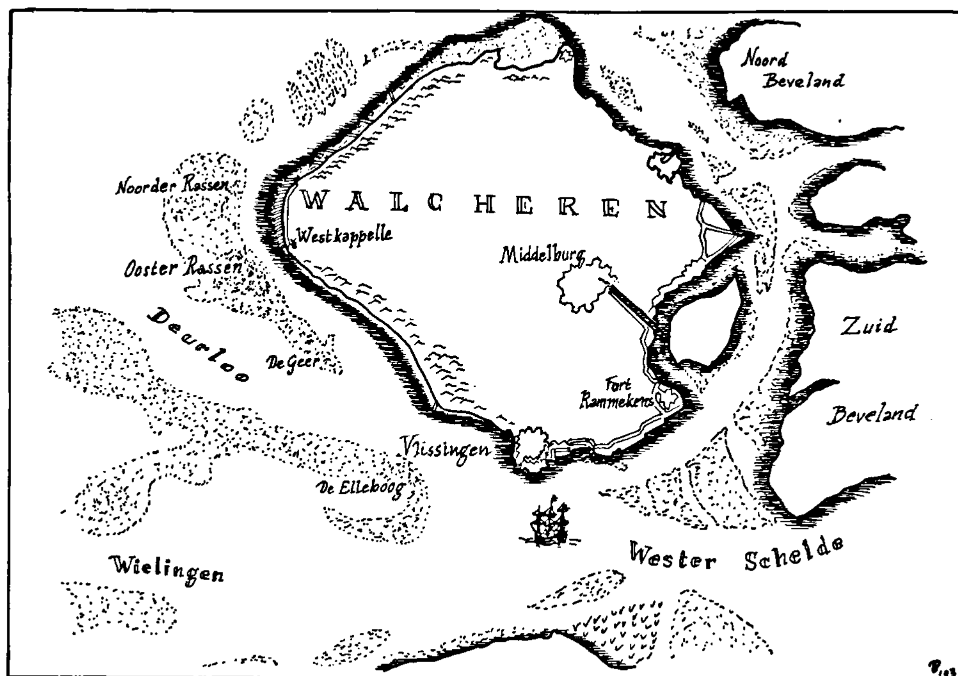

Fig. 2. Kaart van Walcheren, analoog de situatie van 1738.

ook bij een bepaald type spel werden gebruikt is niet bekend (J. de Visser, persoonlijke mededeling).

STRANDVONDSTEN

De heer en mevrouw G. Simons uit Middelburg, verzamelaars van Europese mariene schelpen, vonden aan het strandje van Fort Rammekens bij Ritthem in de loop van een aantal jaren een zeventigtal tropische kauri's en dertig op de Kaloot (Zuid-Beveland), namelijk 83 *C. moneta*, 22 *C. annulus*, 2 *C. caurica* Linné, 1758, en 1 *C. lynx* Linné, 1758. De gevonden schelpen, alle klein van formaat, zijn dof geschuurd en schoongespoeld door zand en zee.

KAURI'S ALS SPEELGOED

In de eerste helf van deze eeuw, en eerder, werd in Zeeland het 'pachtspel'[6] of 'keutjesspel' gespeeld. Ghijsen (1964: 428) vermeldt bij pachtspel: "gezelschapsspel met speelkaarten en dobbelstenen omstreeks 1890 in Zeeuws-Vlaanderen op nieuwjaarsavond gespeeld door het gehele gezin, inclusief meiden, knechts en arbeidersfamilie; de inleg bestond uit keutjes". En bij 'keutje': "kauri (*Cypraea moneta*): Walcheren, Zuid-Beveland, Noord-Beveland, West Zeeuws-Vlaanderen; de keutjes werden als fiches

Fig. 3. Wijlen Mevr. K. Jasperse herinnert zich het familiebezit van de 'keutjes' al sinds haar grootmoeder. Foto J.A. Buijse.

gebruikt, men bewaarde ze in een keutjesdôôze of keutjeszakje." Dr. E. Gittenberger herinnert zich dat dit spel bij hem thuis in de jaren vijftig nog werd gespeeld. Zijn broer heeft deze keutjes nog in bezit. Via de familie Simons werd in 1991 bekend dat in Oost-Souburg bij een boerenfamilie dit spel, met zo'n tweeduizend kauri's, nog steeds werd gespeeld. Desgevraagd vertelde de hoogbejaarde mevrouw K. Jasperse (fig. 3) dat de zak met schelpen al heel lang in het bezit van haar familie is, voor zover zij zich herinnerde al bij haar grootmoeder. De meeste ervan blijken te behoren tot de soort *C. moneta* (fig. 4). In de deels nog glanzende kauri's zitten resten bruine aarde. Deze schelpen hebben zo te zien niet in de branding gerold. Indien niet uit strandvondsten, hoe kwamen deze kauri's dan in het bezit van deze Walcherse familie? Onderzoek in het ARA Middelburg wijst uit, dat op 9 november 1739 in deze stad een verkoping heeft plaats gevonden onder auspiciën van de Kamer Zeeland. Hierbij werden 38 vaten aangeboden, met totaal 10.768 kauri's; een koopman genaamd Fermijn kocht er hier 15 van in. Wellicht zijn de in Zeeland gebruikte keutjes afkomstig van zulke verkopingen, die ook in andere jaren plaats vonden (Gillissen, 1794: 1, 2; Klinkenberg, 1981: 15).

SOORTSAMENSTELLING

Bij de keutjes van de familie Jasperse worden naast *C. moneta* ook aangetroffen: *C. annulus*; *C. asellus* Linné, 1758; *C. carneola* Linné, 1758; *C. clandestina*; *C. gracilis* Linné, 1758; *C. hirundo* Linné, 1758; *C. isabella* Linné, 1758; *C. limacina* Linné, 1758; *C. nucleus*

Fig. 4. De 'keutjeszak' bevat meer dan duizend kauri's. Foto J.A. Buijse.

Linné, 1758; *C. ocellata* Linné, 1758; *C. poraria* Linné, 1758; *C. staphylaea* Linné, 1758, en *C. ziczac* Linné, 1758; allemaal in aantal kleiner dan tien. Daarnaast zeker een honderdtal *C. helvola*, die mevrouw Jasperse de naam 'stropiekeutjes' geeft[7]. Dit zijn alle Indopacifische soorten, behalve *C. ocellata* die alleen voorkomt in het noorden van de Indische Oceaan (ondermeer bij Sri Lanka), aangetroffen in trossen vastgehecht op kokospalmbladeren op 1-6 m diepte (Burgess, 1985: 213). Het aantal verschillende soorten is interessant, omdat bij de VOC juist 'schone' pakken schelpen (uitsluitend *C. moneta*) meer opbrachten dan 'vuile', waarin ongewassen schelpen, of andere soorten[8] zonder geldwaarde voorkwamen (Johnson, 1970: 24). De vangst- en sorteermethode op de Malediven stond meestal borg voor 'schone' pakken, zo niet, dan werd in de havens in Nederland de zaak geschoond. Het is plausibel dat vaten schelpen die voor de Nederlandse markt waren bestemd, niet 'schoon' hoefden te zijn. Ook hiervan is de herkomst vrijwel zeker de Malediven (fig. 5). De *C. moneta* onder de keutjes van de familie Jasperse komen met recente Maledivische exemplaren overeen[9]. Dat blijkt ook voor andere soorten, waarvan recent materiaal voorhanden is.

ETYMOLOGIE

Marco Polo noemt kauri-schelpjes 'porcelaines' (Yule & Burnell, 1903: 725) [Latijn 'porcellina': van jonge varkens (Walde & Hofman, 1972: 341; Lewis & Short, 1879:

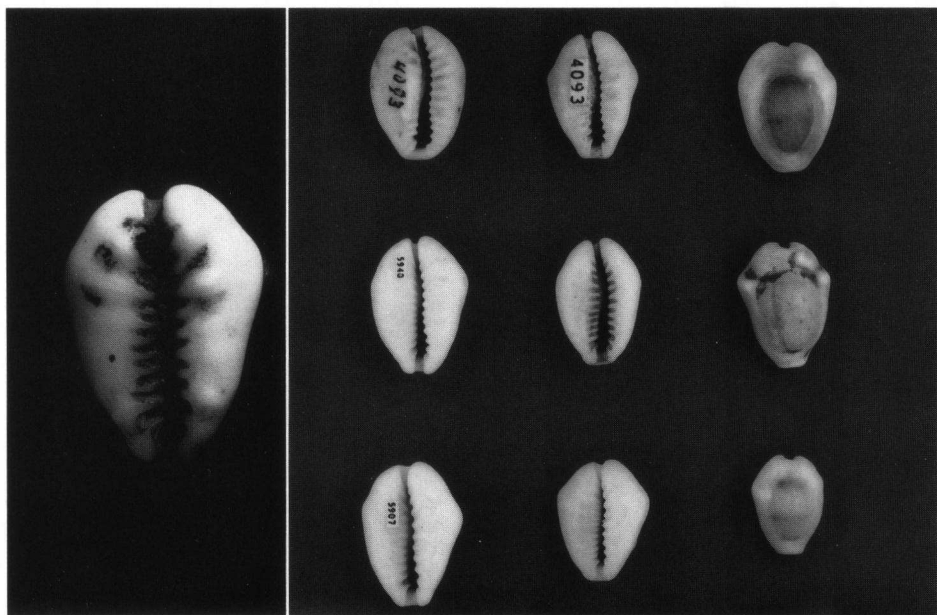

Fig. 5. De 'keutjes' in gebruik bij het pachtspel in Oost-Souburg vertonen in de mondopening modderresten, die kunnen wijzen op de vangstmethode in de Malediven (links). Rijtjes rechts van boven naar beneden: strandvondsten van Westkapelle (coll. auteur 4093), 'keutjes' uit een pachtspel (coll. auteur 5940) en recent materiaal van de Malediven (coll. auteur 5907). Foto's B. Grishaaver.

1399)] naar de naam die ze omstreeks 1280 in Italië en Frankrijk hadden. De kauri *C. lurida* Linné, 1758, lijkt door vorm en tekening immers sterk op een liggend varkentje. De suggestie als zou de onderzijde van deze of elke kauri overeenkomst hebben met de vulva van een zeug (De Vries, 1971: 541, Van Veen, 1989: 590) — of zelfs van een vrouw, zoals genoemd door anderen — wordt door Yule & Burnell (1903: 725) als een grove en lompe analogie bestempeld. Hogendorn & Johnson (1986b: 15) doen deze vergelijking af als een zucht van verbeelding, wat zeker in het geval van de kleine *C. moneta* kan worden onderschreven. De benaming 'varkentje' werd volgens hen in de kauri-handel eeuwenlang gebruikt. Dat de woorden 'varkentje' en 'keutje' hetzelfde betekenen, is misschien niet toevallig.

Voor het ontstaan van het woord 'keutje' hebben diverse auteurs een verklaring gezocht. De gelijkenis tussen de hoekige vormen van een geknobbelde *C. moneta* en een varkenskop (Van Benthem Jutting, 1955: 4) kan een rol gespeeld hebben. De Beer & Laurillard (1899: 561, 552) vermelden bij het woord 'Keutje': "eig. *varkentjes*; zie Katjes", en aldaar: "kleine schelpjes (*cypraea moneta*) in Afrika en Indië als kauris voor geld gebruikt, en in ons Vaderland als speelpenningen onder de naam van *zagetandjes, keutjes, bargjes* = varkentjes (Friesland) gebezigd". De Vries (1971: 315) schrijft bij het woord 'keu': "<indogermaans geut = buigen, krommen", terwijl Van Veen (1989: 391) bij 'kauri' opgeeft: " 'kotu' = draaiing, gebogen vorm, schelp". De stap van 'kotu' naar 'keutje' lijkt niet bijster groot.

Yule & Burnell (1903) schrijven bij 'cowry' (vert.): "<hindi 'kaurī' het geld van de eilanders bestaat uit kauri's, 100 van deze schelpen worden 'siyāh' genoemd, 12.000 noemen ze 'kutta'." De kutta, of kotta, was de gebruikelijke handelseenheid in de Malediven en dit woord zal bij de VOC ook veel gebezigd zijn. Gezien de fonetische uitspraak in India en in Ceylon van de woorden 'cottie', 'kotta' of 'kutta', ligt er hier misschien een verklaring waarom de Zeeuwen kozen voor het woord 'keutje', in plaats van iets anders?

NAWOORD

In het midden van de 19e eeuw kwam in West-Afrika de handel in palmolie sterk in opkomst. De afschaffing van de slavernij had gezorgd dat de import van kauri's uit de Malediven zeer sterk was teruggelopen. In 1844 slaagde een Hamburger schipper, Johann Hertz, er niet in op Male kauri's aan te kopen. Als proef kocht hij op Zanzibar *C. annulus* in om deze in West-Afrika te introduceren, en vreemd genoeg met succes. Dit was in de eeuwen daarvoor nooit gelukt. Dat deze soort eigenlijk ook groter en zwaarder was, bleek ineens geen bezwaar meer. Dit bezegelde het lot van de handel in *C. moneta* van de Malediven, want deze kauri was duur om in te kopen; hoewel *C. annulus* minder waard was in de verkoop, bleek de winstmarge veel groter. In de twintig jaar die volgden werd ruim 31.000 ton *C. annulus* vanuit het oosten van het continent ingevoerd, dat is meer dan alle verschepingen van *C. moneta* door de Hollanders, Zeeuwen en Engelsen in de 18e en 19e eeuw samen (Hogendorn & Johnson, 1986a: 153)[10]. De koloniale overheden waren het met deze ontwikkeling niet eens en sterke repressie was uiteindelijk de oorzaak van een enorme inflatie in schelpgeld in het begin van deze eeuw en het plaatselijke gebruik raakte na vele eeuwen in onbruik.

De Malediven exporteren heden ten dage kauri's alleen nog naar India, in 1981 besloeg dit 42 ton.

LITERATUUR

BEER, T.H. DE, & E. LAURILLARD, red., 1899. Woordenschat, verklaring van woorden en uitdrukkingen: i-xviii, 1-1277. 's-Gravenhage.

BENTHEM JUTTING, W.S.S. VAN, 1955. Vondsten van tropische kauri's in Nederland. — Basteria 19: 1-6.

BODDAERT, P., J. PLEVIER & N. VAN DER SCHATTE, 1753. Tegenwoordige staat der vereenigde Nederlanden: [10 pp.], 1-579, [26 pp.]. Amsterdam.

BRUIJN, J.R., F.S. GAASTRA & I. SCHÖFFER, eds., 1979. Dutch-Asiatic shipping in the 17th and 18th centuries. Vol. III. Homeward-bound voyages from Asia and the Cape to the Netherlands (1597-1795). — Rijksgeschiedkundige public. 167, grote serie: i-xi, 1-626. The Hague.

BURGESS, C.M., 1985. Cowries of the world: i-xvii, 2-289. Cape Town.

BYL, N., red., 1789. Carga of lading van zes Oostindische retourschepen: 1-2. Amsterdam.

CUOQ, J.M., 1975. Recueil des sources arabes concernant l'Afrique occidentale du VIIIe au XVIe siècle (Bilād al-Sūdān): i-xviii, 1-490. Paris.

EMST, P. VAN, 1958. De weg van de kauri. — Tijdschr. econ. soc. Geogr. 49: 267-274.

FLONK, A., & P. VAN PEL, 1990. Kaurivondsten in Nederland. — Corr. Bl. Ned. Mal. Ver. 225: 714-720.

GARDI, B., 1988. Mali. Land im Sahel, Begleitschrift zur Ausstellung: 1-74. Basel.

GHIJSEN, Ha.C.M., red., 1964. Woordenboek der Zeeuwse dialecten: i-xxviii, 1-1232. Den Haag.

GILLISSEN, P., 1794. Prijzen van de koopmanschappen, verkogt door de ed. heeren bewindhebbberen van de Oost-Indische Compagnie ter Kamer Zeeland, op dinsdag den 25. November 1794: 1-2. Middelburg.

HAMDUN, S., & N. KING, 1975. Ibn Battuta in Black Africa: 1-4, 1-99. London.

HOGENDORN, J.S., & M. JOHNSON, 1986a. The cowrie trade to West Africa from the Maldives in the 19th century. — Proceedings of the Symposium on the Quantification and Structure of the Import and Export and Long Distance Trade of Africa in the 19th Century (c. 1800-1913): 142-162. Berlin.

—— & ——, 1986b. The shell money of the slave trade. — Afr. Stud. series 49: i-xv, 1-230. Cambridge, New York, Melbourne.

JOHNSON, M., 1970. The cowrie currencies of West Africa. Part I. —J. Afr. Hist. 11, I: 17-49.

L., A., 1739. Europische Mercurius, stuk XLIX, deel 2: 1-316, [4]. Amsterdam.

LEWIS, CH.T., & CH. SHORT, 1879. A Latin dictionary: i-xiv, 1-2019. Oxford.

KLINKENBERG, F.M., 1981. De kaurihandel van de VOC. Doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Leiden: i-iii, 1-100.

MARTENS, E. VON, 1872. Ueber verschiedene Verwendungen von Conchylien. — Zeitschr. Ethnologie 4: 65-87.

MONOD, TH., 1978. Der Maden Ijafen — ein Karawanendepot aus dem 12. Jahrhundert. — [Katalog: Petar Stehli, red.] Sahara, 10.000 Jahre zwischen Weide und Wüste: 344-349. Köln.

——, 1981. Autour du mot songay 'koroni'. — Le sol, la parole et l'écrit. Mélanges en hommage à R. Mauny: 284-288. Paris.

ROUX, C.C.F.M. LE, 1948. De bergpapoea's van Nieuw-Guinea en hun woongebied I: i-xxvi, 1-484. Leiden.

RUMPHIUS, G.E., 1741. D'Amboinsche rariteitkamer: [28 pp.], 1-340, [44 pp.], [8 pp.]. Amsterdam.

SCHNEIDER, O., 1905. Muschelgeld-Studien: [4 pp.], 1-190, [8 pl.]. Dresden.

VEEN, P.A.F. VAN, & N. VAN DER SIJS, 1989. Etymologisch woordenboek: 1-893. Utrecht.

VRIES, J. DE, 1971. Nederlands etymologisch woordenboek: i-xxiii, 1-977. Leiden.

WALDE, A., & J.B. HOFMAN, 1972. Lateinisches etymologisches Wörterbuch II: 1-851. Heidelberg.

YULE, H., & A.C. BURNELL, 1903. Hobson-Jobson. — A glossary of colloquial Anglo-Indian words and phrases, and of kindred terms, etymological historical geographical and discursive: i-xlviii, 1-1021. London.

NOTEN

[1] De afschaffing van de slavernij door Groot-Brittannië dateert uit 1806, waarna de invoer in West-Afrika van *C. moneta* sterk terugviel (Johnson, 1970: 22). De handel in slaven ging in West-Afrika op kleine schaal nog zeer lang door.

[2] De prijs van een slaaf varieerde tussen 10.000 kauri's in 1680 en 176.000 in 1770 (Hogendorn & Johnson, 1986b: 111). Deze hogere prijs in later jaren had te maken met de steeds verdere aanvoer uit het binnenland.

[3] Door de schelpen ook als ballast te gebruiken werden de transportkosten ervan verwaarloosbaar (Johnson, 1970: 27). De hoeveelheden per schip varieerden tussen 10.000 en 100.000 pond.

[4] Hier wordt bedoeld het Amsterdams pond, ongeveer 494 gram.

[5] Bij uitzondering vervoerde de VOC tussen 1769 en 1780 kauri's uit Mozambique. Deze bleken half zoveel waard als die uit de Malediven (Hogendorn & Johnson, 1986b: 114).

[6] Spelregels zijn bij de auteur bekend.

[7] Hiermee is het antwoord gegeven op de vraag, die Van Benthem Jutting stelt (1955: 5): "Bruin gekleurde keutjes (door roest? of een andere kauri-soort?) worden 'stropiekeutjes' genoemd."

[8] De bijvangst van *C. moneta* bestond voornamelijk uit *C. annulus, C. caurica, C. erosa* en *C. helvola* (zie Schneider, 1905: 101). Uit het verslag van de schipper van het VOC-schip 'Leytsaamheyt', over zijn bezoek aan Male in 1734, blijkt dat hem *ondeugende* cotties [kotta's] aan werden geboden. Bij één kotta werden daarbij 870 verkeerde op de 12.000 kauri's aangetroffen (Klinkenberg, 1981: 54).

[9] *C. moneta* uit keutjesspel: lengte × breedte gemiddeld 16,7 × 11,7 mm (3 ex. coll. auteur 5940); strandvondsten Westkapelle: 16,7 × 12,1 mm (3 ex. coll. auteur 4093); variëteit (recent) uit de Malediven: 16,6 × 12,0 mm (16 ex. coll. auteur 5907); variëteit (recent) uit Kenia: 26,3 × 16,8 mm (32 ex., coll. auteur 3679).

[10] Ook pas in deze periode is er sprake van beperkte import van kauri's uit Manilla en Singapore (Hogendorn & Johnson, 1986b: 180).